

Oláh Sándor

„Adjon, Vilmos bácsi...”

Jelen írás a cigányok belső társadalmi kapcsolatait és a cigány-magyar kapcsolati felületek változásait tárgyalja egy rövid esettanulmány keretében. A vizsgálat helyszíne Homoródmás, Harghita megyei község, időszaka 2001 őszi hónapjai. A korábbi években e faluban több alkalommal kutattuk a cigány-magyar viszonyt, ezeket a tereptapasztalatokat a fent jelzett időszakban mélyinterjú készítésével, kikérdezéssel bővítettük.

Néhány adalék a cigány lakosság történeti jelenlétéről a vidéken

A két Homoród menti cigány lakosság társadalomtörténetéről – csakúgy mint más erdélyi vidékeken – az első átfogó adatfelvétel az 1893-as cigány összeírás alkalmával készült. De szórványos adatok a cigány lakosság Udvarhelyszéki jelenlétéről már a XVI. század második felétől tudósítanak.¹

¹ Székely Oklevéltár. Új sorozat. Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569–1591. Közzéteszi Demény Lajos és Pataki József, Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1983. 94 old.

Az említett XIX. század végi összeírás idején² a Homoródi járásban a cigány lakosság aránya 5,8% volt, a járás 42 községéből 36-ban vettek számba cigány családokat, nagy többségüket (93,5%) az „állandóan letelepedettek” kategóriával jelölték. A cigány népesség nyelvhasználatáról csak vármegyei bontásban vannak adatok, Udvarhely vármegyében az összes cigány (5738 fő) 92,5%-ról jegyezték fel, hogy tudnak magyarul, és az ekkor összeírt cigányok 69,9%-a már nem ismerte a cigány nyelvet. A lakhelyekre vonatkozó adatok szerint a cigány családok többsége házakban lakott: 319 házat 81 putrit és kunyhót írtak ekkor össze a járásban. Udvarhely vármegyében a cigány lakosság 72,2%-a lakott házakban és 24,6%-uk putrikban, kunyhókban, a többi család földalatti odúban, sátorban lakott.

A családok közel ugyanolyan arányban éltek törvényes és törvénytelen házasságokban. Felekezeti hovatartozás szerint a többségi lakosság vallását vették fel, pl. a két Homoród mentén jelentős volt az unitáriusok létszáma, itt a cigány lakosság többsége is unitárius volt. A görög-keleti vallás a cigány lakosság körében magasabb volt mint a vármegyei arány, feltehetően a származási helyükön gyakorolt vallásukat a beköltözés után is még sokáig megtartották.

Foglalkozásukat tekintve a legmagasabb a járásban a napszámosok aránya (43,8%), a foglalkozásnélkülieknek kategorizáltak aránya is jelentős volt (35%). A különféle mesterségek közül a kovács, kosárfonó, meszelőköltő, seprű- és üstkészítő, teknőcsináló, házaló és zenész volt a cigányok főbb foglalkozási területe.

Az összeírásban a cigányok „magaviseletét” is minősítették, a homoródi járás említett 31 cigányok lakta községében 28-ban

² A közölt vármegyei ésjárási adatok forrása: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigány összeírás eredményei. Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest 1895.

kifogástalannak, 2 községben „túrhető”-nek értékelték (egy községről nincs adat).

Ezekből az adalékokból elég elnagyolt kép alkotható a cigány–magyar egymás mellett élés mindennapjairól.

Annyi azonban túlzó belemagyarázások nélkül megállapítható, hogy a zömében földműves és állattenyésztő foglalkozást űző többségi magyar lakosság mellett élő cigány társadalom létfenntartásában döntő szerepük volt a gazdasági kölcsönösségeknek. Ezekben az együttműködésekben a cigány családok főleg szolgáltató tevékenységeket végeztek, háztartásaik függő viszonyban voltak a magyarok háztartásaival.

Egyetlen községre szűkítve vizsgálódásainkat, Homoródalmáson a XIX. század első felének gazdasági összeírásaiban a cigány fogalom nem mint etnikai, hanem mint társadalmi kategória jelenik meg. A nemesek, lófők, gyalogok, jobbágyok és más társadalmi csoportok vagyoni helyzetének összeírásakor 1818-ban és 1828-ban is voltak olyan cigány családok, amelyeknek szántó és kaszálóbirtokaik voltak. Később a századforduló körüli időkben – 1893-ban az összes lakosság 8,7%-a volt cigány etnikumú – a cigány és a magyar lakosság társadalmi kapcsolatairól az anyakönyvi bejegyzésekből szűrhetők le megállapítások. A cigányok többségének foglalkozása – hasonlóan a járási, vármegyei arányokhoz – napszámos volt, de voltak zenészek, csizmadiák, rostakészítők, koldusok, kosárkötők, sármunkások is a faluban.

A házassági anyakönyvi bejegyzések szerint a házasulandók fele saját kezűleg alá tudta írni az anyakönyvet.

A faluban a cigányok több mint fele görög katolikus volt, egynegyedük unitárius. A cigányok és a magyarok között nem túl merev társadalmi határokat jelzi, hogy sok esetben egy vagy két magyar személy is tanu volt a a cigány házasulandók esetében is.

A hosszabb időintervallumot átfogó adatsorokból kitűnik, hogy a földtulajdonnal rendelkező cigány családok száma idővel gyarapodott: a kollektivizálást megelőző években 21 cigány családnak volt kisebb-nagyobb földbirtoka, és 43 családban tartottak több-kevesebb haszonállatot.

A szórványos adatokból tehető néhány megállapítás a helyi cigány lakosságról. Már a századforduló idején hosszabb ideje megtelepedett lakóközösségről beszélhetünk: a cigány lakosság környezethez alkalmazkodó életvitelében határozott integrációs törekvések tapasztalhatók. Ahogy a vármegyére vonatkozó adatokból, itt is arra következtethetünk, hogy a cigány háztartások elsősorban szolgáltató tevékenységeket végeztek, létfenntartásuk biztosításában nagymértékű volt a magyar családi gazdaságoktól való függés: a termelés folyamata a cigány és magyar családok között sokszálú, komplex kapcsolatköteget teremtett. A gazdasági tranzakciókban, együttműködésekben résztvevő cigány háztartások különböző típusúak voltak, és szolgáltatóként, részesművelőként, de egy kisebb arányuk társtermelőként is kapcsolódott a magyar háztartásokhoz.

A gazdasági kötelékek a cigány és magyar családok között a történeti időben változtak.

A kölcsönös együttműködések, kötelékek hálózata lényegesen redukálódott a termelőszövetkezeti gazdálkodás idején, amikor a kívülről vezérelt redisztributív termelési folyamatban a magyarok háztartásainak többsége is függő háztartástípus volt.

A kölcsönös gazdasági kapcsolatok hálózatában a jelen magángazdálkodási gyakorlatban jóval kevesebb cigány és magyar háztartás vesz részt, mint a megelőző korszakokban. A termelőmunkát folytató gazdaságoknak ma kevesebb a külső munkaerő-igénye (gépesítés és létszámcsökkenés következtében).

Homoródalmáson az önálló létfenntartás kereteit megtartó, rendezett anyagi körülmények között élő és e környezetben érvényes morális rend szabályait betartó cigány mikrotársadalmi cso-

portok, rokonságok mellett létszámbeli fölényben vannak a má-ról-holnapra élő cigány családok.

A cigány társadalom differenciáltsága

A cigány etnikum mikrotársadalma finomabb szerkezetű, a társadalmi válaszfalak sűrűbben és mélyebben szabdalják, mint a többségi magyar lakosság társadalmát. E társadalmi elhatárolódások több komponensre épülő mentális konstrukciókra alapozódnak (a származás, a történeti elővilágban gyakorolt családi foglalkozások, a családi gyökerek a településen, morális értékek).

Egy vékony – a többségi nem-cigányok által cigánynak tartott – réteg elindult az etnikai identitásváltás útján. Ez a csoport tagadja a neki tulajdonított cigány identitást, elhatárolja magát az „igen cigánynak” tartott családok tagjaitól, akik „nem dolgoznak”, állandó anyagi gondjaik vannak, szűkös jövedelmüket nem képesek beosztani.

Az elhatárolódási igyekezetet a magyarok cigányokkal szembeni diszkriminatív viszonyulásmódjais motíválja: e viszonyulásmód elleni védekezéséként értelmezhető a cigány identitás megtagadása. Ebből a magatartástípusból az eltávolítást, a szimbolikus határmegvonást kifejező gesztusok, cselekvések következnek.

Alábbi esetbemutatusunkban egy, az utóbbi évtizedben kiforrálódott leader-szerepről lesz szó. A szerepet betöltő személy a falu cigány társadalmában és a magyarok által is egyaránt elismert vezéregyenység, aki a társadalmi hierarchia mélyéről emelkedett fel. A hierarchia felső szintjének tagjaival ellentétben a szóban forgó személy cigány identitását nem tagadja. Ebből a magatartásból következően úgy gondolja, hogy kötelezettségekkel tartozik és elvárásokat kell teljesítenie a nehéz helyzetben lévő cigány családokkal szemben.

Életút

Vilmos negyvennyolc éves férfi, a harmadik élettársával él, van már felnőtt, önállósdott fia is, de a legkisebb gyereke még csecsemő.

A faluban cigányok és magyarok egybehangzó véleménye szerint ő a legtekintélyesebb ember a cigány lakosság körében. Ez nem azt jelenti, hogy ne volna állandó mikrotársadalmi diskurzus Vilmos szerepének értelmezése kapcsán: mindig akadnak a „jobb” cigányok között néhányan, akik vezérségét megkérdőjelezzik, vitatják, akik szerinte „ellenségei”. Vilmos szerepe kivívott szerep, amit az utóbbi évtizedben valósított meg. Családjá nem tartozott a rangban első helyi cigány családokhoz, a patakbali cigányok között nőtt fel. Gyermekkorában anyja elvált, újabb házasságot kötött, és a Vilmos felnevelését nagyszülei re bízta. Az idős családfenntartók alkalmi munkákból éltek: vesszőseprűt kötöttek, lábtörőt fontak, ezzel házaltak a faluban, néha napszámos munka is akadt.

Vilmos elvégezte az általános iskolát, ezután elkerült a faluból román vidékre: egy állami gazdaságban dolgozott mindenféle alkalmi munkakörben, legtöbbet a teherszállításnál: traktor utánfutókon, teherautókon volt rakodómunkás. Egy hétvégi mulatozás alkalmával verekezésbe keveredett, fejszével támadtak rá, ő lefegyverezte egyik támadóját, maga vette kézbe a fejszét és ellenfelét súlyosan megsebesítette, aki később belehalt sérülései be. Hét évet és kilenc hónapot ült börtönben 1978–1985 között.

Kiszabadulása után a brassói gyógynövénygyűjtő vállalat, a Plafar alkalmazottja lett. A Dél-Hargita erdeiben gyűjtötték a vadon termő gyógynövényeket, havasi gyűjtőközpontokról szállították a vállalathoz. Vilmos tettekre kész, leleményes ember volt, fölöttesei hamarosan megbízták a beszállítások szervezésével. Az egymástól távoli gyűjtőközpontok között ingázott, annak ellenére,

hogy börtönviselt alkalmazott volt, a nem túl szigorú munkahelyi szabályzat lehetővé tette, hogy főnökei kisebb pénzüsségeket is rábízának a kifizetések lebonyolítására.

„*Ekkor lépesedtem meg egy kicsit*” – emlékezik ebben az időszakban kedvezően alakuló anyagi helyzetére. Amikor annyi megtakarított pénze összegyűlt, hogy otthonalapításra is gondolhatott, egy kisebb telket vásárolt a falu főutcáján. Bár a falutól messze voltak a munkatelepek, ahova gyógynövénybegyűjtésre hetente kijárt, fel sem merült, hogy valahol közelebb, más faluban vásároljon házat. A telken egy kis ház és egy csűr állt, ez utóbbit később újraépítette.

Az 1989-es fordulat után Vilmos úgy gondolta, hogy felhagy a távoli munkatelepeken való hányódással és véglegesen hazaköltözik.

A környék falvaiban a termelőszövetkezetek felbomlása idején kedvező konjunktúrája volt az állatvásárlásnak. Ekkor kezdődött Vilmos vállalkozói korszaka: elkezdett állatokkal kereskedni.

Lovakat vásárolt olcsón, majd a vételár fölötti áron eladta, ezt követően csikókat vásárolt, egy évig nevelte, majd amikor elég jelentősnek látta a nyereséget, ezeket is eladta. A csikók árából ötven darab kecskét vásárolt, de alig egy hónap után túladott rajtuk, mert gyorsan rájött, hogy a hosszas tartással csak veszíteni fog: ő maga nem sokat értett a kecsketenyésztéshez, „*a kecske kényes állat, sok a baj vele, különösen az elli időszakban*” – összegezte később tapasztalatait. Akkoriban még nem volt értéke a kecsketejnek, nem vették át a begyűjtőnél.

A kecskék eladásából kapott pénzzel valutát vásárolt: „*akkor még, ha közbe vaegy olyan lej jövőgetött, abból is valutát vettem, a valuta a legjobban keresett, azért mert örökké ment fel az ára*”.

A kecskék után Vilmos teheneket vásárolt, szerinte olcsón, amikor fél év alatt olyan kedvező áremelkedés volt a piacon, ezeket is eladta. Később újabb vásárlások következtek, 2000-ben volt hat fejőstehene, de ebben az esztendőben a szárazság miatt

szűk volt a takarmány, még mielőtt jelentős árcsökkenés bekövetkezett volna, a teheneket eladta, az árukból márkát vásárolt.

Az állatok adásvételével párhuzamosan Vilmos fokozatosan ráállt egy másik tevékenységre is, amely az utóbbi időszak legfontosabb jövedelemforrása: már hét-nyolc éve, hogy régi parasztbútorokkal kereskedik. „Most ebből élünk, hogy bútort vásárolok fel, adót fizetek, aztán ha nyerünk, nyerünk, s ha nem nyerünk, nem nyerünk, de mindenesetre azt nem mondhatom, hogy nem nyertem, mert ha nem nyertem volna, akkor nem tudtam volna élni. Jövőtetőtt rajta...”

Saját gépkocsijával járja a székelyföldi és dél-erdélyi megyéket, felkutatja az eladó asztalokat, kaszteneket, kanapékat, szekrényeket, hosszú alkudozások után megvásárolja és hazaszállítja. Amikor megfelelő mennyiségű bútort összegyűjtött csűrében, egy teherautót bérel, és azzal szállítja a rakományt a brassói felvásárlóhoz.

Az elmúlt hét-nyolc évben többen foglalkoztak – cigányok és magyarok – a környékbeli falvakban hasonló ügyletekkel, ma már a közeli vidéken alig találni felvásárolható árut. Vilmosnak az utóbbi években egyre nagyobb területeket kell beutazni, kiterjedt kapcsolathálózatot kell állandóan működésben tartania, hogy az üzleten haszon is legyen.

„Az üzlet olyan, hogy egyszer nyer az ember, de aztán veszíthet is” – vélekedik mostani munkájáról. Egyedüli kereső a családban, üzleti ügyeinek lebonyolítása miatt rendszeresen naphosszat távol van a faluból, de estére, éjszakára mindig igyekszik haza. A nyolcvanas évek végén vásárolt háztól nem messze eladó volt egy nagyobb telken egy „bennvaló”, ezt megvásárolta, jórészt saját munkával és a családtagok segítségével a házat felújította. Csak a munkálatok végső fázisában dolgoztatott fizetett szakemberekkel. Fürdőszobát, új kaput, kerítést építtetett, átalakította a ház belső terét.

Lakása, annak berendezése, fogyasztási cikkekkel való ellátottsága (színes tévé, fagyasztóláda, mosógép) a cigány családok, de a helyi magyar családok átlaga fölé is emelkedik.

Vilmos státusa

Tekintélyét a helyi cigányok előtt szerinte két tényező alapozta meg: sikeres vállalkozásaiból származó anyagi gyarapodása és támogató tevékenysége. Feltehetően sajátos visszahatásként az is növeli tekintélyét a cigányok előtt, hogy a magyarok felé ő a közvetítő ember. Sok esetben, nem egyszer konfliktusos, feszültségekkel teli helyzetekben ő az összekötő ember, őt ismerik el a cigány és magyar oldalon mint informális cigány képviselőt. Vilmos azonban tekintélyének forrását inkább támogató tevékenységében látja.

A falubeli cigányok – különösen az asszonyok – gyakran keresik fel apró kölcsönökért a nyugdíj vagy a gyerekpénz folyósítása előtti napokban. Ő rendszerint segíti a pénzzavarban lévő, napi szükségletekkel hozzáforduló cigányokat, kölcsön adja a kért összeget, számolva azzal is, hogy az adósok nem adják vissza.

„De olyant, hogy tízezör lejt adtam, vaj olyant, hogy elmentem, s megvettem a kenyeret, s kiküldtem, hogy vidd ennek, s vidd annak, vagy egy szerencsétlen családnak vettem két csomag pungába egy-egy kilós kekszet, a kezükbe adtam, no vigyétek haza, hát ilyen volt nem is egy eset. Más is jött, kért egy csomag szivarra valót, hogy visszaadja, ha a gyerekpénzt kikapja, hát az ilyentől soha nem kértem, s nem is adta meg. Mert tudtam, hogy ha azt onnan megkapja s én onnan elveszem, holnap esment jön, mondtam, ne add meg, hanem vegyél kenyeret, ilyen nem egyszer volt. Hát lássa, az ember, aki be egy kicsi érzés van...”

A helyi viszonyok között nagyobb összegnek számító kölcsönöket is ad. *„Hát én kölcsön adogattam, például Magyarba mentek, idejöttek, kéne egy millió lej, menjek el, hazajövök, becsüle-*

tősen megadom. Adtam, nem is mondom, hogy nem adták meg úgy ahogy tudták, s én azért a pénzért egy utolsó lejt, egy fél deci pálinkát el nem vettem. Ha tudta, megadta, s ha nem, későbben megadta, s adjon Isten jót.”

Vilmos a cigányok körében élvezett tekintélyéről gyakorlatiasan gondolkodik, ez a presztízs szerinte addig tart, amíg meg tud felelni a támogató szerepnek. „Tekintély azért van a cigányok egyik része előtt, csak addig, amíg adok valamit, amíg valamit segíték, csak addig. Mert én észrevettem, hogy hát ellenségeim is vannak, nem tudom, azért-e, hogy idáig tudtam éldegélni, a másikkhoz képest, amelyik a mocsokba s nem tudom hol van, s a kenyerét se tudja kikeresni, még hála legyen az Istennek, én még rejok nem szorultam, de ők igen, s adogattam, s mit megadtak s mit nem adtak. Ők addig, amíg megszorulnak, hogy adjon Vilmos bácsi ötvenezer lejt kenyérre, kapjuk a gyermekpénzt s visszaadjuk, addig tisztölnek, de az is lehet, ha elmennek egy más helyre, ott egyet kacagnak, ... mert már visszamondták mások, vannak ilyen dolgok... Esküszöm, hogy ha csak pénzem volt, sláttam, hogy cigány fehérnép, s nyomorúságban van s kért egy kenyérre valót, hogy én nem adtam volna, ilyen még ide nem jött be. Van olyan boldogtalan fehérnép, hogy nem tudja, egyik kezén hány ujja van. Akkor amikor kikapja a gyermekpénzt, az hozza, visszaadja, de vannak olyanok, hogy amikor megkapja a gyermekpénzt, még nem is jut eszébe, hogy adtam volt neki.”

Nemcsak Vilmos pénzadományaiból jut a hozzáforduló rászorulóknak, a szűkebb rokonság is részesül háztartásának más javaiból. A közeli rokonok – a mostani élettársának szülei, testvérei változatos módon húznak hasznot a rokoni kapcsolatból: tűzifát, élelmiszert visznek el a Vilmos portájáról. Ezt ő elnézi, de időnként igyekszik megakadályozni is. „Rokonság, de ki adtam ezelőtt két hónappal szigorúan, hogy ide hozzám ne gyertök fáért, mert nálam az udvaron nincs erdő. Adtam egyszer, adtam kétszer, s azután azt mondtam, hogy menjetek s hozzatok fát, mert nálam

nincs erdő... Ha én egyik kapun kimentem, az öregasszony a másik kapun ment be egy neccel, mert a hűtőben állandóan volt élelem, hozogattam, én azt se kérdeztem, hogy miért fogy, miért kell olyan gyakran vásárolni, tudtam azt, hogy nyomorúságba vannak, s nem is haragudtam, s nem is kérdeztem semmit.”

Vilmos a nagyobb pénzkölcsönzéseknek is határt szabott: van egy letett összeg valútaban, ami tartalékpénz, nem kölcsönözhető, be nem váltható. Ezt az összeget különleges célra tartalékolja: a szív működési rendellenességgel született kisgyereke gyógyítására tette félre. *„De azt a pénzt, amelyiket a tehenekből kaptam, azt direkt azért nem mozdítottam, hogy a gyermeknek, ha orvoshoz kell menni, legyen, idejött az asszony testvére, idejött, de én a pénzt nem váltottam meg, mert azt mondtam, hogy nem lesz kenyerem, s akkor is ezt a gyermeket el kell vigyem az orvoshoz. Nem tudom, avval a faláska gyermekkel mi lesz, mennem kell, s oda pénz nélkül nem lehet menni, egyszer szabadítsam meg a bajtól, s ha egy pityókát eszem azután, ügyes valahogy megleszek. De szabadítsam meg a gyermekömöt a bajtól. Nem adtam ezért kölcsön pénzt többet.”*

A cigányok megélhetési esélyeinek javulását Vilmos szerint nemcsak az általánosan rossz gazdasági helyzettel lehet indokolni. Úgy véli, ennek mentális akadályai is vannak. *„Van olyan, hogy elmegy Magyarba, hazajön, van egy kicsi pénze, s az olyannak felhívtam a figyelmit, hogy te, hát gyermek van, s ha vaegy lej kikerült, jobb, ha kenyeret veszel arra, nem italt. Mert ha te itt megiszod, s elhányod, s holnap nem lesz kenyered, az milyen lesz. Az olyanon aztán nem is segítöttem, egyszer-kétször csak, de aztán láttam, hogy nincs kivel, akkor többet nem tárgyaltam vele, mert intöttem a jóra s nem fogadott szót. Ilyen is volt.*

De hát mit lehet mondani, ez a nyomorúság s ez a nehézség biztos, hogy megvan, aztán vannak olyanok, akiket nem is lehet sajnálni se, mert ha valahonnan bójön egy kicsi pénz, ha mondjuk elment gombászni, s jött egy olyan nap, hogy keresett egy millió

lejt, volt ilyen, de hát ez csak olyan ritka, na. Akkor azt az illetőt már lehetett látni, hogy úgy meg van részögzödvé, nem tud magáról...

A lényeg az, hogy nem igaz, hogy öök nem akarnának élni, csak egyszer egyik baj az, hogy ni csen nekik jó gondolkozásuk, öök nem tudják magukat ki számítani, mert nem igaz, hogy nem lehetne most is valamit kezdeni, mert elmenne egy csordát valahol elvállalna, ha itthon nem kap, hát valahol egyebütt.”

Vannak esetek, amikor a cigányok munkavállalásának esélyét rontja a magyarok bizalmatlansága is. A pásztorkodás a környékbeli falvakban sok cigány családnak fontos megélhetési forma lehetne. *„Nem úgy van, mint a Cseu idejében, a pásztorság dolga sem. Akkor nem mindenki volt pásztor abban az időben, most pedig len annyi a szegény ember, egy helybe ha valaki behúzódott, ott folyamatosan a csordát kivállalja. Amilyen helyzet van, ha elmész idegenbe, hogy fogadjanak meg pásztonak, ha felíért vállalod, mint az a helybéli, úgysem adják oda neked, mert idegen vagy. Az odavalónak adják, bizalmatlanok, akit ismernek, annak adják. Ilyen dolgok vannak.”*

A kilencvenes évek elején a szomszédos falvak cigány lakossága többször is külföldi segélyszervezetek támogatásában részesült. Vilmos a külső támogatások hatékonyságának feltételeit nem az adomány-típusú támogatásban látja.

„Jó volna valamit segíteni, de nem az, hogy jön egy összeg, s itt van, tessék, azért, hogy aztán valaki igya meg s pazarolja el. Valami munkalehetőséget ha lehetne létrehozni, olyant, hogy biztosítani azoknak, akik dolgozni akarnak. S amelyik nem akar, azt el kell hagyni, még meg se állani vele!

Aki dolgozni akar, s meg akar élni, s a családját rendezni akarja, egy kicsi segítség jó volna, hogy valami munkalehetőséget alapítani neki. Mert ha az a kicsi munkahely megvan, onnan tudja, hogy minden hónapban valami kicsi, ha nem csordul, cseppen. De hogy ha nincs, hova menjen? Mert azt mondják, hogy munka elég

van. Ezzel egyetértök, de oda kell egy kicsi kenyérrevaló is. Egy olyan munkahelyet beszervezni, hogy akár ha teljesítmény után is, vagy nem tudom, hogy lehetne beállítani.”

A cigányok helyzetét ma rosszabbnak látja, mint a szocialista termelőmód időszakában.

„Az nem igaz, hogy kilencven előtt nem volt sokkal jobb sorsuk, százalékos biztos, hogy jobb sorsuk volt itt a faluban ezeknek a cigányoknak. Azért, mert akkor nyári időszakban ez a kétszáz valamennyi cigány személy között, amennyi most van nyilván tartásban, abból kevés volt itthon nyáron. Vagy a tengerre, vagy kollektívokba télbe, nyárba, firmánál, valamelyik, valamire örökre el voltak. Itthon is egyrésze a kollektívba. Melyik éjjeliőr, melyik állatgondozó, s megvolt az a kicsi fizetése mindegyiknek.”

A nyolcvankilences fordulat utáni lehetőségek, megélhetési esélyek javításának latolgatásánál újra és újra visszatér a gazdasági magatartásmód, az előrelátó, tervező gondolkodásmód fontosságára.

„De a forradalom után van egy olyan dolog, amelyiknek olyan lehetősége volt, vagy az esze is úgy ment, hogy ő még egy kicsi szót váltott másokkal is, tájékozódott a menetről... a tízezer lejek akkor jó pénzek voltak, s azt aki tudta, hogy fordította, vagy valamit vett, olyant, amit megvett olcsón s drágábban tudta eladni. Például ősszel megvettem egy tehént háromezer lejjel Lövétén, s tavasszal eladtam negyvenötezer lejért. Annyit ugrott az ár. Aki az ilyenöket felfedezgette jobbról, balról, s ha volt egy kicsi pénze s beletette, abba nőtt. De ha volt egy kicsi pénze, s esszecsombolyította, vagy megette s nem fordította valamire, az úgy maradt. Sitt pedig olyan kevés van, amelyik ezt meggondolta volna. S akkor a munkalehetőség megszűnt, a kollektív felbomlott.

Akkor amelyik Magyarba ki tudott menni, s amelyiknek olyan szerencséje volt, mert ott is szerencsére menyen, amelyiknek a viselkedése olyan, hogy azt mondja a magyar állampolgár, hogy maradj, mert szükségöm van reád, dolgozhatsz nálam, az jó, de

amelyik nincs ilyen helyzetben, ott valahol egy-két nap tekereg, ott valahol megfogják, s még egy pecsétöt is kap, s hazaküldik, egy milliót tett az útlevelekre, egy milliót elvett az útra, menet-jövet, s akkor még adtak egy kétéves, vagy három éves pecsétet, hogy nem mehet... Annak most már meg kell gondolkozzon, hogy mit csinál, mert itthon van a semmire. Itt most olyan van a faluban egy széria, amelyiknek három éves pecsétje van, nem tud menni ki Magyarországra, amíg az le nem jár.

Az a helyzet, hogy vannak családok sok gyerekkel. Ő elmenten, mert nem igaz, hogy nem dolgozik, elmenten egyiknek is a másiknak is, annyit dolgozik, de amikor kap ötvenezer lejt egy napra, de gondolkozzunk meg, amikor vett egy kenyeret annyi gyermeknek, hát egy kenyér az mi, azt úgy szárazon is felcsípi nekik, s az el van menve.”

A cigány lakosság létfenntartásában a gazdasági tervezésnek nem csak mentális akadályai vannak, a kiszámíthatatlanság, előreláthatatlanság a természeti, társadalmi, gazdasági feltételek komplexitásába is bekódolt tényező.

„Van egy olyan dolog, hogy ma elmész, s kapsz ötvenezer lejt, s az még jó, de olyan három nap jöhet be egymás után, hogy vagy esik, vagy nincs ahova menni, mert nem hívnak. De valahonnét azt a kenyeret a gyermeknek elé kell venni. A napszámos munka ez olyan dolog, hogy nem lehet kiszámítani. Eltervezik, hogy holnap mennek takarni, s akkor másnap ess az eső, de akkor is a gyermeknek a kenyeret elő kell venni. Ez egy bizonytalan dolog.

Ezért ha lehetne valami állandósabbat, ahonnan mindig egy kicsi valami jönne.

Ilyen dolgok vannak, nehéz éppen csak hogy kikerül. Akkor most volt ez a gombaszedés, elmentek, egy kicsi gombát isten tudja hol, ha kaptak, akkor vidd fel a Bányára, akkor volt úgy, hogy ott is annyian vitték, hogy eccer volt hatvanezer lejt kilaja s akkor lehozták harmincra, s a másik amire felment, a ládák megteltek s nem vették átal, s akkor a ládák megteltek, s azt a gombát el kellett

hajítani, szóval a napot eltöltötte, még költött, s egy kenyér nélkül a családjához este hazajött. Ilyen erősen sok történik.”

A nehéz szociális helyzet, a romló gazdasági körülmények Vilmos tapasztalatai szerint nemcsak a cigány családokat sújtják. „Olyan magyar emberek vannak blokkba, Udvarhelyt is, hogy az ágyat maga alól eladja a pénzért s a kenyérért. Árulja maga alól az ágyát. Nemcsak a cigányoknál, a magyarságba is van, aki nagy nehézségbe van.”

Cigány–magyar viszony

A cigány–magyar viszony változásairól az utóbbi évtizedben úgy vélekedik, hogy „kilencvenbe a magyarok fel voltak tűzülve”. Az 1989-es fordulat után helyi konfliktusra a cigányok és a magyarok között egy alkalommal került sor. 1990 februárjában néhány cigány fiatal és egy magyar fiatalember között tettlegességre került sor. Az eset idején a színhely közelében éppen zenekari próbára gyülekező magyar férfiak tudomást szerezve a dologról, feldühödve, botokkal felfegyverkezve behatoltak a Vilmos udvarára, ahová a tettesek bemenekültek. Az udvaron az akcióban fegyverrel részt vevő erdész a levegőbe lőtt, fizikai agresszióra, a tettesek üldözésére került sor. Vilmos máig nehezményezi, hogy a magyarok behatoltak az udvarára és lövöldözés volt, miközben neki semmi köze nem volt a konfliktusban álló felekhez. Véleménye szerint az utóbbi években normalizálódott a két etnikum közötti viszony. „Azóta szerintem, nemcsak itt, én nagyon sokat járok, nemcsak itt, körbe ezeket a megyéket ismerem, sok emberrel szóba állok, de szerintem most nincs ilyen, szóval annyi benne, hogy a forradalomtól helyre alakult annyira, hogy most nincs baj... Szerintem most nem lehet azt mondani, hogy itt a faluban rosszul egyeznek, elmennek, együtt vannak itt-ott. Van a magyarok között is baj, hogy esszemennek a diszkóba s itt-ott, van olyan is, hogy

a cigány s a magyar fiatalok ott együtt isznak s összeszólalkoznak, de nem lehet azt mondani, hogy különösebb bajok volnának.”

A cigány–magyar viszonyban a békességes, feszültségmentes együttélés alapja Vilmos szerint a becsület. Személyes stratégiájáról e viszony kezelésében a következőket mondta:

„Én már régebb megyek azon a vonalon, hogy egyszer én kell magamot valamilyen úton-módon béinkadráltassam olyan formába, hogy ne gyűlöltessem magamot, ne csapjam be. Hogy elkerülöm a pénzt kölcsön, mert vannak, s voltak ilyen dolgok. Olyan eset is volt, hogy itt a faluban egy embernek hat-hét millió lejvel is tartoztam, de én ha pontos időben nem tudtam megadni, akkor odamentem, s azt mondtam, hogy ne, mára volt a szó, de nem jött úgy össze, hát még két-három nap várjon, s akkor hozom. Nincs semmi baj, azt mondta, s akkor én úgy is vittem. Van emberem, aki rajtam sokszor segített, magyar ember, most valamelyikszor is kértem egy millió lejt, s azt mondta, Vilmos, egynek sem adok, azt mondja, de neköd, ha csak van, adok, mert te tartoztál sokszor, s becsületösön megadtad. Ilyenök történnek, ezekért erősen tudok haragudni, hát valahogy azt a kicsi becsületöt, hát ha nekem egy lejem sincs, a becsületöm többet ér, hát nekem száz millió lejem legyen, s én azt elkötöm, mert a pénz elkel, s ha nincs becsületöm, mit csinállok? De hogyha nincs pénzöm, holnap elmenyek egy emberemhez, s azt mondom, hogy legyen szíves, nekem adjon száz, vagy ötszáz ezer lejt, s ha segít rajtam, azt többet ér, mint ha nekem itthon pénzem van, s nincs becsületöm.”

Közvetítő ember

Vilmos az összekötő ember a faluban a magyarok és a cigányok, a cigányok és a formális intézmények, különösen a rendfenntartó hatóságok között. A polgármesteri hivatalban Vilmos nevét mint a cigányok képviselőjét még 1990-ben a Nemzetmentési Front időszakában bejegyezték. A cigányoknak nincs a

helyi tanácsban képviselőjük, nem indítottak a választásokon a tanácsosi listán jelöltet egyetlen választási ciklusban sem.

Ha a cigány fiataloknak problémái vannak, viták, verekedések egymás között, Vilmos a döntőbíró, ha rendőrségi ügy lesz a dologból, akkor Vilmos kíséri el a hatóság elé a rendbontókat. A rossz viselkedésűeket próbálja jobb belátásra bírni. *„Én viszont útbaigazítást adtam, mert voltak olyanok, s vannak olyanok, akik megrészegedtek, s itt-ott cirkuszoltak, oktattam, azt mondtam, hogy né, én voltam már így is, úgy is voltam, ismerem a dolgokat, s nem érdömös az ilyensmi vel foglalkozni.”*

A helyi cigányok nem tulajdonítanak túl nagy jelentőséget a hivatali közegekkel való kapcsolatnak, és ez fordítva is így van: a községi vezetés sem vonja be a cigányokat a helyi problémák megoldásának folyamatába.

„Sok cigány nem is tudja, hogy én be vagyok írva, hogy én képviselem őket, őszintén mondom, engem csak odahívtak s béirtak, de az, hogy egy gyűlésbe elhívjanak, hogy valamiit feldolgozzanak, hogy egy kicsit legyünk erre-arra figyelmesök, ilyen nincs. Habár nekem ezért nem ad senki semmit, én igazán ezt a munkát, ha hívatnak, vagy valami olyan dolog van, pluszba csinálom.”

Vilmos informális képviselő szerepét a helyi hierarchiában magasabban lévő (egykori zenész cigány családok utódai) nem fogadják el. Olyan különleges helyzet is előfordult, hogy egy haláleset alkalmával hozzá fordultak gyors kölcsönért, ezt később a kölcsönkérők családtagjai megalázzónak érezték.

Arról hallani sem akarnak ezekben a „jobb” cigány családokban, hogy esetleg Vilmos lenne a képviselőjük a községi tanácsban. Választások előtt egyik polgármesterjelölt azzal az ígérettel próbált szavazatokat nyerni, hogy a tanácsba cigány képviselőt is ígért. Egy házi cigány asszony erről így vélekedett: *„Én, amikor most az elnököt választottuk, a polgármesterünköt, akkor idejött volt ő, s azt mondja nekem, hogy na, azt mondja: mama – de én*

igazán nem modhatok reá semmit, mert jó embör – ha engöm választanak meg, én azt mondja, én eddig is szerettem, de én ezután gondviselőjük leszek a cigányoknak. Maguk közül választunk egy jó ügyest, azt mondja, aki képviseli a cigányokat. Mondom neki, ide figyeljön tanár úr, nekem mondom, mindegy, hogy maga mit választ vagy mit nem, mű magát megválasszuk, mert én nem láttam helytelennek s most se látom, s igazán becsületös embör volt velünk szembe, de nekem nem választ maga Almásról cigán képviselőt, eddig is képviseltek münköt a magyarok, s ha például nem vállalnak a magyarok, hogy képviselnek, képviselnek a románok, de engöm cigán nem vezet! Pedig igaz ugye, hogy a parlamentbe vannak cigán vezetők. Mű cigányok vagyunk, de a cigányok között is van különbség.”

A beszélő viszonyulását a cigány képviselethez az határozta meg, hogy Vilmos lett volna a javasolt képviselő.

Összefoglalás

Vilmos leader-szerepének legfontosabb pillére a cigány családok többségéhez viszonyítható, kiemelkedően jó anyagi helyzete. Vele egyetértően úgy gondolom, hogy ennek megingása esetén szétporladna, vagy legalábbis jelentősen sérülne ez a szerep. A cigányok többsége a megélhetése biztosításában Vilmos helyzetét, akárcsak a helyi viszonyok között gazdaságilag konszolidáltabb háztartásokat, kiaknázandó lehetőségnek tekinti. Vannak, akik úgy gondolják – talán az etnikai összetartozásból következő jogosultság alapján –, hogy Vilmos javait néha viszonzás nélkül is igénybe vehetik.

A cigányok és a hivatalos intézmények világa közti összekötő szerepe csak szükséghelyzetekben aktívizálódik. Sem a cigányok oldalán, sem a magyarnak számító intézményes oldalon nem igénylik ennek a szerepnek erősítését.

A magyarok kellenül elviselik a cigányok állandó jelenlétét a nyilvánosság színterein, de nem kívánják integrálni, formálisan intézményesíteni is ezt a viszonyt azzal, hogy a cigányok a helyi vezetésben hivatalos képviseletet nyerjenek. Ez a lehetőség elhangzik a választási ígéretekben, de még egyetlen választási ciklusban sem valósult meg.

A cigány–magyar kapcsolati felületek közül a leggyakoribbak a mikroökonómiai tranzakciók, ezekben – évente ismétlődő rövid időszakok kivételével – a cigány háztartások az alárendeltek, a függő helyzetben lévők. A társadalmi alárendeltség nyert megerősítést a kilencvenes évek elejének konfliktusában is. De ez nem azt jelenti, hogy cigány oldalról ne folya állandó rejtett újradefiniálási kísérletezés. Amikor kedvezőek erre a feltételek, a cigányok azonnal lépéseket tesznek az aszimmetrikus viszony átfordítására. Ez az igyekezet tapasztalható a gazdasági tevékenységek rövid időszakaiban, amikor a magyar családi termelőszervezetekben átmeneti munkaerőhiány van, és a cigány munkavállalók szabnak feltételeket a gazdasági kölcsönösségekben: munkabért és élelemellátást állapítanak meg, amelyet a magyar gazdák kénytelenek teljesíteni.

